

5. Gareev M. Srazheniia na voenno-istoricheskome fronte: sb. statei / M.A. Gareev. – M. : Insan, 2008. – 896 s.
6. Hrechylo A. Vykorystannia miskykh i terytorialnykh herbiv u suchasni viiskovii symbolitsi / A. Hrechylo // Aktualni problemy rozvytku symboliky u Zbroinykh Sylakh ta inshykh viiskovykh formuvanniakh Ukrainy : materialy naukovo-praktychnoho seminaru v Tsentralnomu muzei Zbroinykh Syl Ukrainy 5 bereznia 2008 roku. – K. : TsMZSU. – 2008. – Vyp. 1.
7. Hrechylo A. Ukrainska terytorialna heraldyka / A. Hrechylo. – Lviv : Instytut ukrainskoi arkhieohrafii imeni M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Ukrainske heraldychnе tovarystvo, 2010. – 280 s.
8. Karpov V. Viiskova symbolika derzhavy / V. Karpov, D. Tabachnyk. – K. : Lybid, 2007. – 296 s.; il.
9. Slavutych Ye. Rozvytok viiskovoho kostiума v Ukrainskii kozatskii derzhavi i problema vykorystannia viiskovykh tradytsii v suchasni viiskovii symbolitsi Zbroinykh Syl Ukrainy / Ye. Slavutych // Aktualni problemy rozvytku symboliky u Zbroinykh Sylakh ta inshykh viiskovykh formuvanniakh Ukrainy: materialy naukovo-praktychnoho seminaru v Tsentralnomu muzei Zbroinykh Syl Ukrainy 5 bereznia 2008 roku. – K. : TsMZSU. – 2008. – Vyp. 1.
10. Slavutych Ye.V. Viiskovi kostium v Hetmanshchyni: istoryko-uniformolohichne doslidzhennia / Ye.V. Slavutych : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk. – Kyiv : Natsionalna akademiia nauk Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy. – 2008. – 20 s.
11. Slobodianiuk M. Herb bazy punktiv upravlinnia Zakhidnoho operatyvnoho komanduvannia // Znak. – №24. – zhovten, 2001. – s.10.
12. Slobodianiuk M. Persha emblema chastyn zviazku Zbroinykh Syl Ukrainy // Znak. – №20. – liuty, 2000. – S.10.
13. Spetsialni istorychni dystsypliny: dovidnyk: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / I.N. Voitsekhivska (ker. avt. kol.), V.V. Tomazov, M.F. Dmytriienko [ta in.]. – K. : Lybid, 2008. – 520 s.
14. Ukrainska falerystyka: Z istorii nahorodnoi spadshchyny : u 2 kn. / D. Tabachnyk, V. Buzalo, V. Voronin [ta in.]. – K. : Lybid, 2004. – Kn.1. – 2004. – 480 s.

УДК 9(477)"13/15"

Маложон Олена Іванівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Київський національний університет
культури і мистецтв
e-mail: lena_malozhon@mail.ru

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ НА ЕТНІЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: XIV – перша половина XVI ст.

У статті аналізуються соціальні та правові відносини України у складі Литви і Польщі у XIV – першій половині XVI ст. – періоду, що характеризується культурним відродженням, поширенням ідей Реформації та гуманізму, соціальними та національними революціями. Простежено, як відбувалося становлення основних рис української розмовної мови та продовжувався культурний розвиток української народності.

Ключові слова: соціально-економічні відносини, Литовсько-Руська держава, давньоруські традиції, Люблінська Унія, руське право.

Маложон Елена Ивановна, кандидат исторических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, Киевский национальный университет культуры и искусства

Социально-правовые отношения на этнических украинских землях: XIV – первая половина XVI в.

В статье анализируются социальные и правовые отношения Украины в составе Литвы и Польши в XIV – первой половине XVI вв. – периода, который характеризуется культурным возрождением, распространением идей Реформации и гуманизма, социальными и национальными революциями. Прослежено, как проходило становление основных черт украинской разговорной речи и продолжалось культурное развитие украинской народности.

Ключевые слова: социально-экономические отношения, Литовско-Русское государство, древнерусские традиции, Люблинская Уния, русское право.

Malozhon Olena, PhD in History, Associate Professor of the theory and history of State and Law chair, Kyiv national university of culture and arts

Social and legal relations on ethnic Ukrainian lands: XIV – the first half of the XVI centuries.

In the article the social and local relations of Ukraine are analysed in composition Lithuania and Poland in the XIV – the first half of the XVI centuries. This period characterized a cultural revival, distribution of humanism ideas of the Reformation, social and national revolutions. In the XIII – the first half of the XIV centuries, successor state of on its south-western lands was Galicia-Volhynia. It is traced, that at the same time becoming of basic lines of colloquial Ukrainian was with forming of Ukrainian nationality and continued cultural development of Ukrainian nationality.

Lithuanian tribes have been the north-western neighbors of the Eastern Slavs for a long time. In the "Tale of Bygone Years" are mentioned their own political organization, and paying the tribute to Kyiv. "Lithuania from the swaps doesn't show itself for anybody" – the author of "Word of the death of Russian land" pointed out in the middle of the thirteenth century. However, it evolved into the early feudal state, the Duchy of Lithuania.

After the addition of the most part of the modern Ukrainian, Belarusian and Russian lands Lithuania became a great feudal state. The Lithuanians called it the Grand Duchy of Lithuania, Russ and Zhemaytiyske. Russian land amounted to 9/10 of the total area of the principality, and had a great impact on the socio-political and cultural life of Lithuania. Russian language became the official one; many rules from "Russian Truth", the local name of social conditions, government offices were taken by Lithuanians. The administrative divisions being characteristic of Kievan Rus, was restored. The territory was divided into separate principalities which have the autonomous status.

During the second half of the XIV – the beginning of the XV centuries the partial assimilation of the Lithuanians in the powerful Slavic array was held. The following facts testify about the assimilation of the Lithuanian rulers. They are many marital relationships of the local and Lithuanian nobles, the expansion of the Russian Orthodoxy influence in the territories of the Lithuanian state, the establishment of "Russian Truth" as a state legal basis; recognition of the Ruthenian language as an official language; borrowing Russian military experience of building forts and setting the tax system, formation of the princely administration structure. The local name of social conditions, government offices were taken by Lithuanians. The administrative divisions being characteristic of Kievan Rus, was restored. The territory was divided into separate principalities which have the autonomous status. It encouraged the Ukrainian elites to support the Lithuanians, and the lower classes not to resist against the domination of Lithuania. These facts proved Hrushevsky's theory. He argued that the Grand Duchy of Lithuania kept the tradition of Kievan Rus better than Moscow state did it. The modern authors call Lithuanian penetration of the Ukrainian land "velvet". Joining the western Russian lands, Lithuania took over their higher culture and experience of political organization. It led to the convergence of Lithuanian and Ruthenian nobility, "slavification", "Russification" of Lithuanian princes, who married with the Ruthenian princesses and lord, moved into the Orthodox faith, took the local language, way of life and customs.

After 1569 Ukrainian lands were divided into seven provinces: Rus (Galicia), Belz, Volyn, Bratslav, Kiev, Podolsk and Chernihiv (formed in 1635 after the "true Polish" Chernihiv and Siverschyna were taken from Moscow). The Lithuanian law (Statutes 1566 and 1588) was on these territories (except Galicia). The large cities were guided by the provisions of the Magdeburg Law. However, despite of these factors, the Polish lords extended their power on the most part of Ukraine [1]. The Orthodox Church became illegal. The Uniate cathedral decision didn't meet either the interests or sentiments of the majority of the Ukrainian population who thought that the Orthodoxy church was a symbol of the national liberation struggle. The Catholic Church was seen as an instrument of foreign oppression. So the natural consequence of the Brest Union was the religious schism in Ukraine. Thus, the inclusion of Ukrainian lands to the Polish-Lithuanian Commonwealth laid the ground for the future conflict in society and brought a rapid increasing of the Ukrainian people exploitation, national and religious discrimination and catholicization.

Key words: socio-economic relations, the Lithuanian and Rus state, old Russian traditions, Lyublinska Union, Russian right.

Новітня історія XXI ст. означила головні концептуальні засади на шляху розбудови незалежної Української держави. В цих умовах органи державної влади і місцевого самоврядування постійно повертаються до питання правової культури. Особливо вони є актуальними на сучасному етапі переходу України до демократичної правової системи, яка інтегрується в європейський простір з характерною для нього високою правовою культурою.

На основі Литовських статутів 1529, 1566 і 1588 рр. було створено правову основу розвитку Волинського, Брацлавського, Київського воєводств у складі Великого князівства Литовського. Одним із важливих джерел Статутів був збірник звичаєвого права – "Руська Правда", за яким Велике князівство Литовське існувало більше 200 років. Збереження соціально-правової культури в українських воєводствах простежується і після Люблінської унії 1569 р. Зокрема, певні особливості в устрої і праві, тобто закріплення за Литовським статутом вживання в адміністрації руської (українсько-білоруської) писемної мови не тільки в місцевих судах і урядах, а й в актах Коронної канцелярії. Так було створено серію книг-копій руськомовних документів, які називались Руська метрика (т. зв. Волинська).

Мета статті – простежити спадкоємність руської правової традиції та звичаїв у законодавчих актах литовсько-польського періоду як основи розвитку політичних, соціально-культурних і родинно-побутових відносин суспільства. Відповідно, варто вирішити такі завдання: реконструювати історико-теоретичні аспекти соціально-правової культури на руських землях литовської доби; з'ясувати вплив традиційної правозвичаєвої культури на формування нормативно-правової бази; визначити місце староруської мови у використанні нормативно-правової стилістики правових актів. Предметом дослідження є соціально-правова культура як засіб правового регулювання соціальних відносин у суспільстві.

Хронологічні рамки дослідження визначаються історичним періодом становлення соціально-правової культури литовської доби 1362-1569 рр.

Територіальні рамки дослідження охоплюють Волинське, Брацлавське, Київське воєводства, які входили спочатку до складу Великого князівства Литовського, а після Люблінської унії 1569 року відійшли до складу Речі Посполитої.

У XIII – першій половині XIV ст. продовжувачем державності Русі на її південно-західних землях виступало Галицько-Волинське князівство. Жорстока поразка, завдана 1323 р. руським військам ординським ханом Узбеком, підірвала воєнну і політичну міць Галицько-Волинської держави. Смерть загиблих в бою князів Андрія та Лева припинила князівську династію Романовичів, які протягом більш як 120 років вели боротьбу за незалежність і державну єдність Південно-Західної Русі. Втрачаючи власне політичне значення, осередок української державності став предметом гострого суперництва Польщі та Литви. В результаті остання закріпила за собою Волинь, а польський король у 80-х рр. XIV

ст. остаточно утвердив свою владу в Галичині. Буковина з середини XIV ст. опинилася в складі Молдавського князівства, Закарпаття ще раніше захопила Угорщина.

Литовські племена були північно-західними сусідами східних слов'ян. В "Повісті минулих літ" вони згадуються як такі, що не мали власної політичної організації і платили данину Києву. "Литва з болота на світ не показувалася", – вказував в середині XIII ст. автор "Слова про загибель руської землі". Однак саме тоді склалась раньофеодальна держава – Литовське князівство.

Литовським успіхам в Україні сприяли феодальні усобиці в Золотій Орді (там в 1359-1361 рр. змінилося сім ханів). Однак монгольська держава не настільки ослабла, щоб так легко змиритися з втратою українських земель. Швидше за все, відношення між Ордою і Литвою в цей час ґрунтувалися на договірній і взаємовигідній основі: монголи погодилися на поширення політичного контролю Литви на всю Південно-Західну Русь за умови збереження данинної залежності цієї території від Орди. Не дарма один з руських літописців, відзначивши, що Ольгерд "багато земель і країв завоював, і ґради, і княжіння узяв собі... і збільшилось княжіння його більше всіх", підкреслював, що литовський володар "не стільки силою, скільки мудрістю воював" [13].

Приєднавши більшість сучасних українських, білоруських і частину російських земель, Литва стала великою феодальною державою, яку самі литовці називали Велике князівство Литовське, Руське й Жемайтійське. Руські землі становили 9/10 загальної площі князівства і мали великий вплив на суспільно-політичне й культурне життя Литви. Руська мова тут стала мовою державною; чимало норм "Руської правди", місцеві назви суспільних станів, урядових посад були сприйняті литовцями. Був відновлений адміністративно-територіальний устрій, характерний для Київської Русі. Територія була поділена на удільні князівства, які являли собою автономні державні утворення [7].

На приєднаних до Литовської держави землях князь Ольгерд посадив князювати своїх синів і племінників. У Києві – сина Володимира, на Поділлі – племінників Юрія, Олександра, Костянтина і Федора. На Чернігівщині також почали княжити родичі Ольгерда. Всі українські землі, що увійшли до складу Литовської держави, вважалися власністю литовської великокнязівської династії. Визнання такої зверхності Литви в державі було своєрідною дякою української і білоруської знаті за ненасильницьку інкорпорацію земель і вирішення справ з татарами, які відтепер хоч і брали данину, але не дошкуляли частими грабіжницькими набігами. Один з руських літописців, відзначивши, що Ольгерд "багато земель і країв завоював, і ґради, і княжіння узяв собі... і збільшилось княжіння його більше всіх", підкреслював, що литовський володар "не стільки силою, скільки мудрістю воював" [13].

Протягом другої половини XIV – початку XV ст. відбулась часткова асиміляція литовців у потужному слов'янському масиві. Про "ослов'янення" литовських правителів свідчать такі факти: численні шлюбні зв'язки литовської і місцевої знаті, розширення сфери впливу руського православ'я на терени Литовської держави, утвердження "Руської правди" державною правовою основою; визнання руської мови офіційною державною мовою; запозичення литовцями руського досвіду військової організації будівництва фортець, налагодження податкової системи, формування структури князівської адміністрації. Місцеві назви суспільних станів, урядових посад були сприйняті литовцями; був відновлений адміністративно-територіальний устрій, характерний для Київської Русі; територія була поділена на удільні князівства, які являли собою автономні державні утворення [7]. Все це заохочувало українську верхівку підтримувати литовців, а низи не чинити опору володарюванню Литви. Наведені факти дали підставу М. Грушевському стверджувати, що Велике князівство Литовське берегло традиції Київської Русі краще, ніж це пізніше робила Московія, а сучасним авторам називати литовське проникнення в українські землі "оксамитовим". Зростаючи й далі за рахунок західних руських земель, Литва переймала їх більш високу культуру і досвід політичної організації. Це зумовило зближення литовської і руської знаті, "ослов'янення", "обрусіння" литовських князів, які одружувалися з руськими князнями й бояринями, переходили у православну віру, переймали місцеву мову, побут та звичаї [8].

Місцева руська знать мала майже ті самі права і привілеї, що й литовська: князі і бояри брали участь у великокняжій раді; деякі з них обіймали найвищі посади в адміністрації та війську, охоронялися майнові права феодалів. Протягом перших десятиліть литовського володарювання привілейоване становище мала православна церква.

Однак на відміну від Київської Русі державна влада концентрувалася в руках великого литовського князя, який одноособово розпоряджався військовими силами і матеріальними засобами країни. Місцеві князі були лише дорадниками і виконавцями його волі, бо земельні володіння мав тільки той, хто служив великому князю. Українські удільні князівства користувалися самоуправлінням, але поширювалося воно лише на господарські відносини, суд, релігію і в жодному разі не на державну адміністрацію. Нарешті, у відновлених українських уділах – Київському, Переяславському, Чернігівському, Новгород-Сіверському та ін. князівську владу отримали не нащадки Рюриковичів, а сини і племінники литовського князя – Ольгердовичі.

Таким чином, хоча центральна влада постійно підкреслювала, що литовці "старовини не рушать і новини не вводять" [6], насправді відбулися суттєві зміни. Литовська держава не була державою українською. Значний на перших порах політичний вплив українських князів і бояр був обумовлений не організацією державних структур, а лише зближенням литовської і української знаті. Удільні Ольгердовичі використовували прагнення місцевих феодалів до автономії для протистояння центра-

лізаторській політиці Вільна. Зміцнення влади великого князя чи зовнішньополітична переорієнтація Литви за таких умов становили пряму загрозу державницькому становищу українських уділів.

Так воно і сталося після Кревської унії Литви з Польщею (1385 р.), коли значно посилюлися польсько-католицькі впливи на литовську знать і, відповідно, опір руських аристократів. Енергійний великий князь Вітовт на початку 90-х рр. збройною силою усунув "за непослух" кількох удільних князів та передав їх володіння своїм прибічникам. Посилилась феодальна залежність селян та жителів міст. За словами сучасника, Вітовт тримав підвладні руські землі в "залізних кайданах" [9].

Однак плани великого литовського князя сягали ще далі. Скориставшись тим, що усунутий від влади в Золотій Орді хан Тохтамиш шукав притулку в Південній Русі, Вітовт домогся від нього зняття данинної залежності з руських земель, тим самим остаточно закріпивши їх за Литвою. Крім того, як стверджує один з літописців, "радився Вітовт з Тохтамишем, кажучи: "Я посаджу тебе в Орді на царство, а ти мене посади на Москві на великому княжінні на всій Руській землі" [4].

Честолюбні наміри литовського князя дорого коштували Україні. 12 вересня 1399 р. в гирлі Ворскли 80-тисячна русько-литовська армія разом з татарами Тохтамиша зазнала нищівної поразки від 100-тисячного війська хана Тимур-Кутлука. Ламаючи відчайдушний опір населення (вистояли тільки потужні фортеці – Кам'янець-Подільський, Кременець, Луцьк), ординці спустошили Київщину, Переяславщину, Поділля, Волинь. Так, за висловом одного з польських істориків, "у потоках крові потонули мрії Вітовта про об'єднання в межах Литовської держави всієї Русі, всієї Східної Європи" [10].

Однак згодом великий литовський князь все ж вирішив кілька важливих зовнішньополітичних завдань. Перемога в липні 1410 р. об'єднаних слов'янсько-литовських сил над Тевтонським орденом під Грюнвальдом завдала нищівного удару німецько-католицькій агресії, припинила її розгортання на південь і схід. У 20-х рр. завдяки дружнім стосункам з Ордою, Вітовт розширив кордони своєї держави аж до Чорного моря, зміцнив їх системою замків.

Посилення впливу католицької церкви, яка після Кревської унії стала державною, дискримінація та феодальні утиски руського населення викликали його зростаюче незадоволення. В 1430-1440-х рр. Русь охопило масове повстання проти литовсько-польського панування. Політичним прапором руху, основною силою якого були жителі міст та дрібна православна шляхта, стали "зрусілі" Ольгердовичі, які після смерті Вітовта боролися за великокнязівську владу з прихильниками пропольської орієнтації.

Обрання (1430 р.) великим литовським князем відомого своїми антипольськими поглядами Свидригайла Ольгердовича викликало польську збройну агресію на Волині і Поділлі. Розпочалася народна війна проти загарбників. Міщани Луцька під керівництвом воєводи Юрші, захисники Олеського замку на чолі зі старостою Іваном Преслужичем не тільки витримали облогу поляків, а й значно стримали їх наступ [11].

Налякани розмахом визвольної боротьби в Україні, великі литовські феодалі у 1432 р. скинули Свидригайла й проголосили великим князем брата покійного Вітовта Сигізмунда Кейстутовича. Сигізмунд відновив унію з Польщею за зверхності її короля.

Майже всі руські землі – Вітебська, Смоленська, Новгород-Сіверська, Київська, Полоцька, Волинь, Брацлавщина – не визнали влади Сигізмунда. Свидригайло оголосив ці території "Великим княжінням Руським", а себе – його великим князем. Місцеві урядові посади все більше перебирала православна знать [12].

Польська колонізація українських земель почалася майже одночасно з литовською. В 1349 р. Казимир III розпочав другу широкомасштабну експансію на українські землі, мотивуючи її як хрестовий похід проти язичників-литовців та схизматиків-православних. У 1366 р. після тривалого збройного протистояння польська держава підпорядкувала собі Галичину і частину Волині, приєднавши до своєї території майже 52 тис. кв. км із 200-тисячним населенням. Наступний король Людовік Угорський (1370–1382) продовжив політику попередника. Він призначив намісником у Галичину Владислава Опольського, зніченого польського князя, якому надав право титулуватися "Божою милістю пан і дідич руської землі", користуватися власною печаткою і карбувати монети. З благословення польського короля Владислав дозволяв собі нехтувати місцевим населенням, оточував себе німцями, поляками, волохами. Із 120 привілеїв для населення тільки 15 стосувались місцевих українців, решта – чужинців. Повністю підтримуючи католицьку церкву, він дістав папську буллу з дозволом засновувати католицькі єпископства. В 1375 р. у Львові було засноване католицьке архієпископство, згодом єпископати з'явилися в Перемишлі, Володимирі, Холмі. Католицька церква, що пустила своє коріння в українських землях, поступово перетворилась на найбільшого в Галичині землевласника. На нещодавно приєднаних землях з'явилися католицькі монастирі й церкви, що обслуговували приїжджих польських та німецьких феодалів, а невдовзі й місцеву галицьку покатоличену знать. Утисків зазнала і мова корінного населення. Вже в середині XIV ст. руська мова була витіснена з ділової сфери цих земель, і офіційною мовою Галичини стала латинська.

Наприкінці XIV ст. зовнішні та внутрішні обставини змусили литовських і польських феодалів почати процес об'єднання двох держав. Землі України – тодішньої Південно-Західної Русі – стали об'єктом гострого суперництва сусідніх держав – Польщі, Литви, Московського князівства, Кримського ханства [5]. Під тиском польських панів Ягайло приєднав Галичину не до Литви, а до Польщі, зобов'язавшись навечно зберігати її під польською короною. Ягайло доклав чимало зусиль, щоб реалізувати укладену в Крево угоду: сам похрестився за римським обрядом, здійснив масове хрещення литовців і

змусив литовських князів підписати "присяженні грамоти" на вірність королю Польщі. Але реальне об'єднання Литви і Польщі наштовхнулося на значні перепони, передусім з боку української і литовської знаті, що не бажали поглинання своїх земель Польщею.

Протипольський рух очолив талановитий політик і військовий діяч, двоюрідний брат короля – Вітовт, в особі якого владно заявила про себе тенденція до збереження політичної окремішності Великого Князівства Литовського. За словами сучасника, Вітовт тримав підвладні руські землі в "залізних кайданах" [9]. На сеймі в м. Городлі в 1413 р. було підписано унію, згідно з якою Польща визнавала існування великокнязівського престолу в Литві, але обрання великого князя мав контролювати і затверджувати польський король. Литовські феодалі-католики зрівнювалися в правах з польськими у вирішенні державних справ, в тому числі і в питанні обрання великих князів литовських і королів польських. Одночасно це посилювало дискримінацію православних аристократів, які ще більше відсторонювались від джерел збагачення і вищих адміністративних посад. Городельська унія значно зміцнила становище Литви на міжнародній арені, надала можливість Вітовту знов вдатися до колонізації Причорномор'я. Зрівняння в правах польських і литовських феодалів-католиків, надання їм права повністю розпоряджатися своїми землями і обіймати державні посади повинно було захопити литовську верхівку триматися Польщі, зраджуючи інтереси власного народу. Городельська унія, забивши клин між православними та католицькими феодалами, між православними народними масами й окатоличеною знаттю Великого князівства Литовського, спричинила в українських землях глибокий розкол, посилила соціальний та національно-релігійний гніт.

Смерть Вітовта (1430 р.) призвела до значних змін у внутрішній і зовнішній політиці Литви. Велике князівство відмовилося від політики південної колонізації. Оборонна лінія поступово була відсунута на північ, зупинившись на лінії замків Вінниці, Черкас, Канева. Великі князі, що були одночасно польськими королями, не проводили самостійної політики і все більше потрапляли під вплив Польщі [11]. Польська шляхта, для якої життєвою справою було оволодіння балтійським узбережжям, використовувала кожен нагоду для послаблення Литви. Наприклад, протягом 1385–1501 рр. Польща підписала 8 різних угод, які тим чи іншим чином допомогли закріпитись їй на литовській території. З того часу, як польський вплив в Литовському князівстві посилювався, українська аристократія втрачала політичні позиції. Великий князь Ягайлович зумів завдати нового удару по автономії українських земель. 1452 р. він ліквідував Волинське князівство, передав Волинь своєму наміснику. Така сама доля чекала і на Київське князівство. Коли у 1470 р. помер київський князь Семен Олелькович, литовські правителі зажадали, щоб престол не передавали спадкоємцю. Незважаючи на обурення киян, король задовольнив це бажання, і намісником був призначений литовець – католик Гаштовт. Ліквідація Київського князівства означала кінець української автономії. Після ліквідації місцевої автономії Волинь, Київщина, Поділля були перетворені на воєводства, якими управляли намісники-воєводи. Вони підкорялись тільки владі великого князя. Землі воєводств поділялись на повіти, в яких певну владу мали старости. Посади воєвод та старост обіймали, як правило, місцеві феодалі, яких князь щедро винагороджував за службу. Великі магнати входили до великокняжої Ради, без узгодження з якою князь не мав права видавати закони та розпорядження. Найвищі державні посади почали передавати у спадок в магнатських родах. В умовах повної та необмеженої влади литовських та місцевих магнатів православне населення українських земель перетворилось на об'єкт постійних утисків і окатоличення. Більшість місцевих українських феодалів дотримувалась угодовської політики і не поспішала захищати інтереси співвітчизників.

У політичній боротьбі удільної Русі цілком певно визначилися дві протилежні тенденції: прагнення до повної автономії – і намагання литовських властей ліквідувати її. Все вирішували сила і єдність як українського суспільства, так і литовсько-польської унії, що відроджувалася.

З кінця XV ст. особливу роль в житті українських земель починають відігравати сусідні держави – Московське князівство та Кримське ханство.

Московське князівство, остаточно звільнившись від монголо-татар (1480р.), вогнем і мечем приєднало основний масив великоруських земель і перетворилось на могутню централізовану державу. Великий князь Іван III "богом дарованим з діда-прадіда правом" проголосив себе "государем всієї Русі". Підпорядкування всіх земель колишньої Київської Русі стало центральним завданням московської зовнішньої політики.

Протягом кінця XV-XVI ст. відбулася серія війн за українські володіння Литви, в результаті яких Москва захопила Чернігівські і Сіверські землі, а значна частина українських та білоруських князів і бояр перейшла на службу до московського князя. Вони не без підстав сподівалися на те, що здобути "милості" в Москві легше, ніж відстояти власні інтереси в Литві. Втім, і ті українські аристократи, що залишилися, теж більше розраховували на ласку Литовського князя і польського короля. Так було започатковано трагічний процес втрати традиційної політичної еліти, "обезглавлення" українського народу, що надалі могло привести до загрози самому його існуванню [2].

В липні 1569 р. Литва та Польща підписали Люблінську унію, за якою було утворено нову державу – Річ Посполиту з одним монархом – королем польським і великим князем литовським одночасно, спільною зовнішньою політикою, однаковим маєтковим правом. Разом з тим обидві частини держави зберігали окремі уряд і адміністрацію, суд, фінанси, власне військо та законодавство.

Після 1569 р. українські землі були розділені на сім воєводств: Руське (Галичина), Белзьке, Волинське, Брацлавське, Київське, Подільське та Чернігівське (утворене 1635 р. після того, як "істинно польські" Чернігівщина та Сіверщина були відібрані у Москви). На їх території (крім Галичини) діяло не польське, а литовське право (Статути 1566 та 1588 рр.), великі міста керувалися положеннями магдебурзького права. Однак, незважаючи на це, польські феодалі поширили своє панування на більшу частину України [1].

На час Люблінської унії та після неї для економічного та соціально-політичного життя українських земель найбільш характерними були такі явища: 1. Інтенсивне зростання великого феодального землеволодіння – насамперед на Волині, в Галичині (станом на 1629 р. в руках 37 волинських магнатів зосереджувалося $\frac{3}{4}$ селянських господарств воєводства). 2. Розвиток товарно-грошових відносин, втягування українських земель через Польщу в європейську торгівлю хлібом. 3. Посилення феодального гноблення селянства внаслідок формування фільваркової системи, розвитку панщини, здачі феодалами своїх маєтків в оренду та під заставу, зменшення селянських наділів. 4. Розширення території проживання українського народу, господарське освоєння Східного Поділля, Південної Київщини, Лівобережжя, початок колонізації Слобожанщини. На нових землях вдосконалювалась техніка землеробства, розвивались ремесла, торгівля. 5. Поглиблення суспільного поділу праці, зародження мануфактурного виробництва (XVII ст.), розвиток старих і виникнення нових міст, особливо на Наддніпрянщині протягом другої половини XVI – першої половини XVII ст. 6. Розвиток започаткованої в XIV-XV ст. станової організації суспільства. 7. Ополячення, окатоличення українських феодалів, викликане, з одного боку, появою більш привабливої західноєвропейської культурно-релігійної альтернативи, а з іншого – політикою національної дискримінації, яку проводив польський уряд.

Після 1569 р. українські землі були розділені на сім воєводств: Руське (Галичина), Белзьке, Волинське, Брацлавське, Київське, Подільське та Чернігівське (утворене 1635 р. після того, як "істинно польські" Чернігівщина та Сіверщина були відібрані у Москви). На їх території (крім Галичини) діяло не польське, а литовське право (Статути 1566 та 1588 рр.), великі міста керувалися положеннями магдебурзького права. Однак, незважаючи на це, польські феодалі поширили своє панування на більшу частину України [1]. Православна церква була поставлена поза законом. Рішення уніатського собору не відповідало ні інтересам, ні настроям української більшості населення, для якого православна віра зберігала традиційну роль символу національно-визвольної боротьби, а католицька церква сприймалася як знаряддя іноземного поневолення. Тому закономірним наслідком Берестейської унії став релігійний розкол в Україні. Отже, включення українських земель до складу Речі Посполитої заклало основу майбутніх протиріч у суспільстві й принесло українському населенню різке посилення визиску, національно-релігійну дискримінацію і покатоличення.

Література

1. Боплан Г.Л. Опис України / Г.Л. Боплан. – К., 1990. – 218 с.
2. Борисенко В.Й. Курс української історії : З найдавніших часів до XX століття / В.Й. Борисенко. – К., 1996. – 512 с.
3. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С. Грушевський. – К., 1992. – 456 с.
4. Дзюба О.М. Історія України в особах. Литовсько-польська доба / О. М. Дзюба, О. В. Русина, В. А. Смолій. – К., 1997. – 606 с.
5. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.1-2 / Д. Дорошенко. – К., 1990. – 314 с.
6. Кучерук О. Ілюстрована енциклопедія історії України (від найдавнішого часу до кінця XVIII ст.) / О. Кучерук. – К., 1998. – 508 с.
7. Плохий С.Н. Папство и Украина: Политика римской курии на украинских землях в XVI – XVII вв. / С.Н. Плохий. – К., 1989. – 212 с.
8. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 кн. Кн. 1. До середини XVII століття / Н. Полонська-Василенко. – К., 1993. – 343 с.
9. Рибалка І.К. Історія України. Ч.1. Від найдавніших часів до кінця XVIII століття / І.К. Рибалка. – Харків, 1995. – 247 с.
10. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / П.М. Сас. – К., 1963. – 711 с.
11. Субтельний О. Україна: Історія / О.Субтельний. – К., 1996. – 512 с.
12. Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр.: Збірник документів. – К., 1946. – 430 с.
13. Шабульдо Ф.Н. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Ф.Н. Шабульдо. – К., 1987. – 332 с.

References

1. Boplan H.L. Opis Ukrainy / H.L. Boplan. – K., 1990. – 218 s.
2. Borysenko V.Y. Kurs ukrainskoi istorii : Z naidavnishykh chasiv do XX stolittia / V.Y. Borysenko. – K., 1996. – 512 s.
3. Hrushevskiy M.S. Iliustrovana istoriia Ukrainy / M.S. Hrushevskiy. – K., 1992. – 456 s.
4. Dziuba O.M. Istoriia Ukrainy v osobakh. Lytovsko-polska doba / O. M. Dziuba, O. V. Rusyna, V. A. Smolii. – K., 1997. – 606 s.
5. Doroshenko D. Narys istorii Ukrainy. T.1-2 / D. Doroshenko. – K., 1990. – 314 s.

6. Kucheruk O. Iliustrovana entsyklopediia istorii Ukrainy (vid naidavnishoho chasu do kintsia XVIII st.) / O. Kucheruk. – K., 1998. – 508 s.
7. Plokhii S.N. Papstvo i Ukraina: Politika rimskoi kurii na ukrainskikh zemliakh v XVI – XVII vv. / S.N. Plokhii. – K., 1989. – 212 s.
8. Polonska-Vasylenko N. Istoriiia Ukrainy: U 2 kn. Kn. 1. Do seredyny XVII stolittia / N. Polonska-Vasylenko. – K., 1993. – 343 s.
9. Rybalka I.K. Istoriiia Ukrainy. Ch.1. Vid naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII stolittia / I.K. Rybalka. – Kharkiv, 1995. – 247 s.
10. Sas P.M. Feodal'nye goroda Ukrainy v kontse XV – 60-kh godakh XVI v. / P.M. Sas. – K., 1963. – 711 s.
11. Subtelnyi O. Ukraina: Istoriiia / O.Subtelnyi. – K., 1996. – 512 s.
12. Ukraina pered vyzvolnoiu viinoiu 1648-1654 rr.: Zbirnyk dokumentiv. – K., 1946. – 430 s.
13. Shabul'do F.N. Zemli lugo-Zapadnoi Rusi v sostave Velikogo kniazhestva Litovskogo / F.N. Shabul'do. – K., 1987. – 332 s.

УДК 26(477.41)"18"

Святненко Анна Василівна
кандидат історичних наук, доцент,
Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв
e-mail: sannaaa@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ПРОСВІТНИЦЬКІЙ СФЕРІ: перша половина XIX ст.

Стаття присвячена науковому аналізу діяльності духовних навчальних закладів православного відомства Київської єпархії в першій половині XIX ст. Звертається увага на проблеми становлення мережі духовних шкіл, їх матеріального і фінансового забезпечення, формування вчительського складу і контингенту учнів.

Ключові слова: просвітницька діяльність, духовенство Київської єпархії, духовні навчальні заклади.

Святненко Анна Васильевна, кандидат исторических наук, доцент, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусства

Деятельность Киевской епархии в просветительской сфере: первая половина XIX в.

Статья посвящена научному анализу деятельности духовных учебных заведений православного ведомства Киевской епархии в первой половине XIX в. Обращается внимание на проблемы становления сети духовных школ, их материального и финансового обеспечения, формирования учительского состава и контингента учащихся.

Ключевые слова: просветительская деятельность, духовенство Киевской епархии, духовные учебные заведения.

Sviatnenko Anna, PhD in History, the professor of the social sciences chair, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

The activity of Kyiv eparchy in the educational sphere: the first half of the XIX century

At the end of the XVIII century the imperial authority held the clerical administrative reform. Its result was the creation of practically new Kyiv Diocese. The church hierarchy faced the problem of supply the newly settled diocese of the educated Orthodox clergy.

The preparation of the lower clergy and providing primary education for future seminarians began from the establishment of the county and parish school network.

The bishops, local clergy were the main initiators of the establishment of new religious schools. Their efforts got great results. The number of religious schools has gradually increased. In 1840 there were 5 country and parish educational institutions in Kiev diocese. During the last decade of that period a network of schools did not change and did not meet the legal norms. According to them, it was allowed to have 30 parochial schools in every diocese, and the number of the country schools had to be equal to the number of county districts.

The attention focused on recruitment of students to school. The schools were crowded unequally. The diocesan rulers created the country school district for the balance of the students community. The absence of the habit of the learning and understanding of the advantages of the education made clergy use compulsory measures to attract clergy children to educational institutions.

The goal of the primary school was to educate to clergyman and priest children, but the children of civil people such as nobles, officials, merchants and soldiers studied there. Gradually, the access to enter such schools was limited for students by special instructions that were intended to transform schools into closed class ones.

The seminary board organized the activity of religious schools. The Reverends played the role of the major carers. The supervisors controlled the internal management of the schools. Typically, they were the arch priests and monks of the churches and abbeys, where the schools were situated. They had higher education, were highly moral people with responsible attitude to their duties. Therefore, they had to supply the schools of the pupils and teachers, to settle of school classrooms and provide schools with the necessary equipment, to monitor the progress of students studying and behavior, level of teaching etc.

The selection of teachers' staff was conducted carefully. The observers created the detailed lists of candidates for the post of teacher, defining their skills, level of education. These lists were discussed by the school governments,